

Сахалыы-нууччалыы тиэрминнэр

Омук ытык өйдөбүлэ – базовые национальные ценности.

Үөрэх дэгиттэр дьайыылара – универсальные учебные действия (УУД).

Ытык өйдөбүллэри инэриин түмүгэ – личностные результаты.

Үөрэх сатабылларын инэриин түмүгэ – метапредметные результаты.

Үөрэх биридимиэтин үөрэтиин түмүгэ – предметные результаты.

Тэринэр-дьаһанар сатабыл – регулятивные умения.

Билэр-көрөр сатабыл – познавательные умения.

Үөрэнэр сатабыл – общеучебные умения.

Бодоруһар сатабыл – коммуникативные умения.

Тыл билгэтэ (сэрэйэр дьоһур) – языковое чутьё, чувство языка.

Бэйэ санатын сайыннарар баҕа – потребность в совершенствии собственной речи.

Дьыктаан – диктант.

Барамай – предмет.

Билим – наука.

Истини – аудирование.

Орто сүһүөх оскуола – основная школа

Саһа дорҕооно – фонетика.

Кэпсэтин – диалог.

Түһүк – падеж.

Тыл баайа – лексика.

Ханыы тыллар – парные слова.

Тылы таба туттуу – функциональная грамотность.

Бырагыраама түөрт салаалаах:

1. «Быһаары сурук». Манна сүрүн орто үөрэҕи ыларга биридимиэт суолтата ыйыллар; «Саха тыла» биридимиэти үөрэтии сыала-соруга, сүрүн түмүгэ хас да таһымна – ытык өйдөбүллэри, үөрэх сатабылларын инэриингэ, тустаах үөрэх биридимиэтин үөрэтии түмүгэр – чопчуланар. Саха тылын үөрэтии үөрэх төрүт бэдэрээссийэли былааныгар миэстэтэ ыйыллар.

2. «Сүрүн ис хоһооно». Төрөөбүт тылы үөрэтии үөрэтии ис хоһооно салааларынан бэриллэр.

3. «Тиэмэнэн былаан торума». Төрөөбүт тылы үөрэтиигэ тиэмэнэн үллэри, ону хас чаас үөрэтиллэрэ, тиэмэлэр сүрүн ис хоһоонноро уонна үөрэнээччи туох үлэни оноруохтааҕа, сатыахтааҕа киирэр.

4. «Үөрэх хаамытыгар тэрилинэн-тиэхиныкэнэн хаачыйы». Аныгы оскуолаҕа саха тылын үтүө түмүктээх гына үөрэтиигэ туох тэрил наадата ыйыллар.

БЫҤААРЫ СУРУК

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын биридимиятын суолтата

Саха тыла 1992 сыллаахха судаарыстыбалыы ыстаатыстанан, суолтата биллэрдик үрдээбитэ. Төрөөбүт тыл – хайа да норуот көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэр улуу нэһилиэстибэтэ, киһи аймах култууратын сүдү сыаннастарыттан биирдэстэрэ. Төрөөбүт тыл – оҕо тулалыыр эйгэтин кыраҕытык билэр-көрөр, чугас дыонун-сэргэтин кытта истинник бодоруһар, иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата сайдар, өбүгэтин үөрэҕин утумнуур сүрүн сириэстибэтэ. Төрөөбүт тылынан үөрэҕи-билиини кэбэҕэстик ылынар, айар-тутар дыоһура уһуктар. Идэни талыыга, араас эйгэҕэ, түгэннэ дыону кытта бодоруһууга, аныгы уопастыбаҕа бэйэ миэстэтин булууга, үтүө сиэргэ-майгыга төрөөбүт тылын үөрэтэн ылбыт билиитэ туһалыыр. Ийэ тыллаах киһи омук дыонун кытта тэннээҕин билинэн, дын интэринэлиистии тыынна иитиллэр.

Билигин төрөөбүт тыл, бэдэрээссийэ үөрэххэ судаарыстыбалыы ыстандаардын (СБҮӨБ-ФГОС) ирдэбилинэн, уопсай үөрэхтээһин булгуччулаах чааһыгар киирэн, үөрэх төрүт бэдэрээссийэли былааныгар миэстэтэ, үөрэтиллэр чааһа чопчу ыйыллан, суолтата үрдээтэ.

Оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии биридимиятэ үөрэнээччи тылын-өһүн, өйүн-санаатын сайыннарар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэҕи инэрэр кыагынан атын биридимияттэрдээҕэр бас-көс балаһыанньаны ылар. Онон төрөөбүт тылы үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгар үөрэхтээһин уопсай туруга тутулуқтаах.

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии сыала соруга:

- төрөөбүт тылы ис сүрэхиттэн ытыктыырга; араас эйгэҕэ, түгэннэ бодоруһуу үөрүйэҕэр, аныгы уопастыбаҕа сиэри-майгыны тутуһууга иитии; төрөөбүт тыл кэрэтин инэри;

- үөрэххэ, күннээҕи олоххо төрөөбүт тылы олохтоохтук туттарга үөрэтии; бодоруһар үөрүйэҕин сайыннарыы, тылын-өһүн сайыннарар баҕатын үөскэтии; үөрэх дэгиттэр дыайылары (туох сыал-сорук туруорунан үөрэнэрэ, былаанныыра, тылын-өһүн хонтуруолланара, көннөрүнэрэ; билиини араас тылдыттан, литэрэтиирэттэн БИЭни (биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни), Интэриниэти киллэрэн туран сатаан ылар);

- тылы үөрэтии систиэмэтин, туттулуутун туһунан билиини, тыл истилиистикэли уратыларын инэри; тыл көстүгүн өтө көрөр, ырытар, тэнниир дыоһуру сайыннарыы; тыл саппааһын байытыы; литэрэтиирэли нуорманы тутуһарга уһуйуу.

Үөрэх биридимиятын сүрүн ис хоһооно

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии ис хоһооно үөрэх хаамытыгар сатабылы-үөрүйэҕи олохсутууга (метапредмет) уонна бары биридимияккэ туох сыал-сорук турарыгар тирэҕирэр. Маныаха бодоруһууга, тыл үөрэҕэр (лингвистика) уонна ытык өйдөбүллэргэ (культуроведческая компетенция) кэмпитиэнсийэлээх сыһыан сайдыахтаах.

Бодоруһуу кэмпитиэнсийэтигэр тылынан уонна суругунан кэпсэтии култуурата, оҕо сааһыгар дыөрэлээн күннээҕи олоһор араас эйгэҕэ тылы таба туттуу үөрүйэҕэ киирэр. Оҕо туох соруктаах бодоруһара, кэпсэтии кэмигэр үөскээбит быһыыны-майгыны сөпкө сыаналыыра, кэпсэтэр киһитин тылын-өһүн өйдүүрэ, онуоха сөптөөх сыһыаны булан кэпсэтэрэ көстүүхтээх.

Тыл уонна тыл үөрэҕин кэмпитиэнсийэтигэр үөрэнээччи тыл үөрэҕин туһунан билиитэ, тыл хайдах сайдарын, туттулларын өйдөөн көрүүтэ; сүрүн литэрэтиирэли нуорманы тутуһууга; тыл баайын ханатыыта; араас тылдыты сатаан туһаныыта киирэр.

Ытык өйдөбүл (культуроведческая) кэмпитиэнсийэтигэр төрөөбүт тыл төрүт култуураны көрдөрүү биир көрүнгө буолара, тыл норуот устуоруйатын кытта ыкса сибээһэ; саха тылын дыкти уратыта; тыл суолтатын төрүт култуураҕа даҕатан быһаарыы киирэр.

Бырагыраамаҕа үөрэнээччи тугу билиэхтээҕэ эрэ буолбакка, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа (коммуникативно-деятельностный подход) ыйылар. Тиэмэ аайы анал бэлиэ баар. I – тыл үөрэҕиттэн туох үөрэтиллэрэ, өйдөбүлэ. II – үөрэнээччи үлэтин сүрүн көрүҥнэрэ, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа. III – ситимнээх санҕа.

Саха тылын үөрэтиигэ үөрэнээччи тугу сатыахтааҕар-оноруохтааҕар (коммуникативно-деятельностный подход) ордук болҕойуу, үөрэх сатабылларын ингэрэр (метапредметные результаты) хайысханы тутуһуу, тылы-өһү күннээҕи олоххо дьүөрэлээн туттуу тылы таба туттарга (функциональная грамотность) сүҥкэн суолталаах.

Санҕаны-ингэни толору баһылааһын бэлиэтэ: бодоруһууга үөрэх дэгиттэр дьайыылара (сангарар санҕа араас көрүҥүн сатаан туттуу, табаарыстарын, аҕа саастаах дьону кытта бодоруһуу; тылынан уонна суругунан санҕаны сөпкө өйдөөһүн; саныыр санааны сааһылаан кэпсээһин; тылга-өскө сөптөөх нуорманы, сиэри тутуһуу); билэр-көрөр сатабыл (сүрүнү булуу, холобурдааһын, ситимнээх толкуй, дакаастааһын, араас источниктан наадалаах матырыйаалы булуу, наардааһын); тэринэр-дьаһанар сатабыл (сыалы-соругу сөпкө туруоруу, сатаан былаанныыра; сатаан хонтуруолланара, көннөрүҥнэрэ).

Үөрэнээччи санҕаны-ингэни толору баһылааһына, сангарар санҕатын тупсарыыта саха тылын тутулун уонна араас түгэнгэ хайдах туттулларын билиигэ тирэҕирэр. Үөрэх хаамытыгар оҕо тылы ырытыы үөрүйэҕэр эрэ буолбакка, тыл култууратыгар үөрэниэхтээх. Ааҕы араас көрүҥүн сатыахтаах, тиэкини литэрэтиирэлиин нуорманы уонна тыл-өс сиэрин тутуһан сатаан сыымайдыахтаах, көннөрүөхтээх. Онон саха тылын сүрүн оскуолаҕа үөрэтии үөрэнээччи уопсай култууратын таһыма үрдүүрүгэр олук ууруохтаах. Итиннэхэ тирэҕирэн толору орто оскуола үрдүкү кылааһыгар, орто анал үөрэх кыһатыгар, о.д.а. үөрэххэ салгыы үөрэниэн сөп.

Төрөөбүт тылы орто сүһүөх оскуолаҕа үөрэтии ис хоһоонун сүрүн хайысхалара:

- бодоруһуу култуурата;
- тыл үөрэҕин тутуу салааларын тутуһан уопсай өйдөбүл: санҕа дорҕооно, лиэкстикэ, морполуогуйа, сиинтэксис;
- сурук култуурата: таба суруйуу уонна сурук бэлиэтэ;
- ситимнээх санҕаны сайыннарыы (тиэкис тутуһан сүрүн өйдөбүл).

Тыл үөрэҕэ

Төрөөбүт тылбыт – саха тыла. Саха омук үөскээбит, сайдыбыт устуоруйата. Саха тыла – түүр тыла. Саха тылыгар уруулуу тыллар. Төрөөбүт тыл киһи олоҕор суолтата.

Дорҕоон уонна таба санҕарыы. Санҕа дорҕоонун өйдөбүлүн, сахалыы дорҕоон арааһын билии. Төрөөбүт тыл дорҕооннорун, ордук чуолаан, сахалыы ураты дорҕооннору (*угун-кылгас, илин-кэлин, уос-айах аҕаҕас уонна хогуласпыт, сэргэстэһэр, нааралаһар бүтэй дорҕооннору, дьуптуннарары, ҕ, ҕ, дь нь, мурун н, j дорҕооннору*), арааран истии, чуолкайдык, таба санҕарыы нуорматын тутуһан санҕарыы. Саха тылыгар кириити тыллары сахатытан, аҕаҕас дорҕооннор дьүөрэлэҕиилэрин сокуонун тутуһан саҕарыы. Тылы дорҕоонунан ырытыы.

Лиэкстикэ. Норуот тылын тутуһан уопсай өйдөбүлү, төрүт уонна кириити тыл уратыларын билии. Литэрэтиирэлиин тыл суолтатын билии, нуорматын тутуһуу. Тыл лиэкстикэлиин суолтатын быһаарыы. Түөлбэ тыл, биир уонна элбэх суолталаах, хомуур тыллар, көспүт суолталаах тыллар, омуоньум, онтуоньум, синиэньим (харыс тыллар, сомоҕо тыллар, мэтээлэрэлэр) өйдөбүллэрин билии, тиэкистэн булуу, сангарар санҕа сөпкө туттуу. Тылдыт арааһын сатаан тутуһуу, тыл суолтатын тылдыттан булан быһаарыы.

Кыраапыка. Сурук сайдыытын бэлиэ түгэннэрин билии, киһи олоҕор суолтатын өйдөөһүн. Сахалыы сурук-бичик устуоруйатын билии. Дорҕоон буукбаларын билии, таба ааттааһын. Буукбалары суруллар ньымаларынан холбоон, ыраастык, тэтимнээхтик илиинэн суруйуу. Сурукка туттуллар атын бэлиэлэри, өйдөбүллэри (*апсаас, тылы көһөрүү бэлиэтэ, тыл икки арда (пробел)*) сөпкө туттуу. Сахалыы алпаабыт бэрээдэгин

билии. Араас тылдыгынан, ыйынныгынан, хатаалагынан үлэлииргэ алпаабыты сөпкө туһаныы. Көмпүүтэргэ сахалыы сириибинэн тиэкиһи ылбаҕайдык бэчээттээн суруйуу.

Морполуогуйа. Тыл састааба диэн өйдөбүлү, тыл уларыар уонна үөскүүр ньыматын билии. Санга чааһын туһунан уопсай өйдөбүлү билии. Санга чаастарын бөлөҕө: ааттар (аат тыл, даҕааһын аат, ахсаан аат, солбуйар аат), туохтуур туттулук халыыштара (аат туохтуур, сыһыат туохтуур, тус туохтуур, үлүбүөй), сыһыат, санга аллайыы, көмө санга чаастара. Тылы састаабынан ырытыы (тыл олоҕо, сыһыарыыта). Тыллары сүрүн бэлиэлэринэн (кырамаатыкалыы халыыштарынан) бөлөхтөөһүн, ырытыы. Сангарар сангаҕа тыл литэрэтиирэлиинуорматын тутууу.

Сиинтэксис. Этии уонна тыл ситимэ уратыларын, этии арааһын (сэһэн, ыйытыы, күүһүрдүү) билии. Этии чилиэннэрин, биир уустаах чилиэннэри, тэнийбит чилиэннэри, даҕаамыры, кыбытык кэрчиктэри өйдөөһүн Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии, толору уонна толорута суох судургу (биир састааптаах, икки састааптаах этии) уонна холбуу (баһылатыылаах, тэнгэ холбоммут) этии, сирэй санга, ойоҕос санга, диалог, туһулуу өйдөбүллэрин билии, этиигэ, тиэкискэ арааран булуу, бэйэ этиитин толкуйдааһын. Этиини таба интэнээссийэлээн ааҕыы, сурукка санга дэгэтин сурук бэлиэтинэн араарыы. Этиини чилиэнинэн ырытыы.

Сурук-бичик култуурата

Таба суруйуу. Таба суруйуу сурук-бичик култуурата буоларын өйдөөһүн. Уһун аһаҕас дорҕооннору, дьуптуону, хоһуласпыт, сэргэстэспит, ханыылаһар бүтэй дорҕооннору, саха тылыгар киирии тыл дорҕооннорун таба суруйуу. Сахалыы араастык этиллэр тыллар таба суруллуулара тыл төрүт сокуоннарыттан тахсалларын, норуокка үөрүйэх, үгэс буолбут нуормаларга олоҕурулларын өйдөөһүн, харыстабыллаах сыһыан. КиэӨник, элбэхтик туттуллар эбэтэр сахалыы этэргэ табыгастаах киирии тыллары сахатыган суруйуу; тылбаастанар эбэтэр саха тылынан бэриллэр кыахтаах нуучча тылларын сахалыы солбутунан биэри; сахалыы кыайан суруллубат киирии тыллар сыһыарыыларын таба суруйуу.

Сурук бэлиэтэ. Сурук бэлиэтэ – тыл култууратын сорҕото буоларын, киһи этэр санаатын чуолкайдьырга, изйиини сурукка биэрэргэ, суругу-бичиги тупсарарга биллэр-көстөр туҕалааһын, тиэкис арҕам-тарҕам барбатын, ыһыллыбатын, биир сомоҕо, сибээстээх буоларын, хааччыйарын өйдөөһүн. Тыл ордук тупсаҕай тутуллаах, этигэн, бэргэн буоларыгар сахалыы этии, сурук бэлиэтин арааһын (*араарар, тоҕоҕолоон бэлиэтиир*) сатабыллаахтык туттуу.

Тыл салаалара. Санга дорҕоонун туһунан билиигэ олоҕуран тыл дорҕооннорун тылыгар-өһүгэр таба интэнээссийэлээн, охсуулаан туттар; лиэксикэҕэ ылбыт сатабылларыгар, үөрүйэхтэригэр уонна билиитигэр тирэҕирэн, тылы ситимнээх сангаҕа уонна туттулук истииллэргэ табыгастаахтык туттар; морполуогуйаны үөрэтэн ингэриммит үөрүйэхтэрин, сатабылларын туһанан, санга чаастарын суолталарын уонна тылы үөскэтэр, уларытар халыыштарын литэрэтиирэлиинуормаларынан уонна төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһин үөрүйэхтэринэн салайтаран араас истиилгэ сөпкө туһанар; сиинтэксискэ үөрэнэн билбит, сатаабыт үөрүйэхтэригэр олоҕуран, ситимнээх санатыгар тыл ситимин, этиини таба онорор, араас истиилгэ сөп түбэһиннэрэн сыысхала суох туттар.

Ситимнээх санганы сайыннарыы

Туох сыаллаах-соруктаах саӨарарын, суруйарын өйдөөн (*тиэмэ, сүрүн санаа*), дьонно тийимтиэ гына санаатын саабылаан, араас истииллээх тиэкиһи туһанар үөрүйэҕи баһылааһын (*истэн суруйуу, өйтөн суруйуу, о.д.а.*). Тиэкис сүрүн санаатыгар олоҕуран, тиэкиһи таба ааттыыр. Тиэкис сиһилиир тийбин таба туһанан (*сэҕэргээгин, ойуулаагын, тойонноогун*), тиэкис тутулун тутуҕар (*киириитэ, сүрүн чаага, түмүгэ*), табыгастаах былаанын оӨорор (*кылгас, тэнийбит*), кэрчик тиэмэлэргэ бытарытар. Тыл туттуллар аналын, дэгэтин учуоттаан, онно тоҕоостоох тутуллаах

этиилэри (*логичность речи*), ойуулуур-дьүбүүннүүр ньымалары, сөптөөх тыл баайын (*богатство речи*), түгэнигэр сөптөөх тылы туттар (*уместность речи*).

Орто сүһүөх оскуолаҕа «Саха тыла» биридимииэти үөрэтии түмүгэ

Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии кэмигэр ытык өйдөбүллэри (*личностные результаты*) ингэрини түмүгэ:

- 1) тыл баайа, кыаҕа, күүһэ – бу омук баайа, кыаҕа, инники кэскилэ буоларын өйдүүр; ийэ тыл киһи иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата, айар-тутар дьоһура сайдар эйгэтэ буолар диэн итэҕэйэр;
- 2) төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһин, этигэн кэрэтин ытыктыыр, киэн туттар, харыстыыр, тылын-өһүн сайыннаарга дьулуһар;
- 3) ылбыт билиитигэр, тылын баайыгар тирэҕирэн саныыр санаатын холкутук тиэрдэр; саҕарар саҕатын кэтээн көрөн сөптөөх түмүк оностор.

Үөрэх сатабылларын (*метапредметные результаты*) ингэрини түмүгэ:

- 1) саҕарар саҕа бары көрүнүн баһылааһын:
Истии (аудирование) уонна ааҕы:
 - тылынан уонна суругунан иһитиннэриини сөпкө өйдөөһүн (бодоруһууну, тиэкис тиэмэтин, сүрүн санаатын; сүрүн уонна эбии иһитиннэриини);
 - араас көрүннээх, истииллээх тиэкиһи сатаан ааҕы;
 - араас көрүннээх, истииллээх тиэкиһи сатаан истии;
 - араас иһитиннэриини сатаан булуу, биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни, Интэриниэти киллэрэн туран;
 - чопчу тиэмэҕэ матырыйаалы наардааһын; иһитиннэриини бэйэ көрдөөн булуута, ону сатаан тиэрдии;
 - дьон саҕарар саҕатын ис хоһоонунан, истилииистикэли уратытынан тэннини тутан быһаары.
- Саҕарыы уонна сурук:
 - үөрэх хаамытыгар туох сыал-сорук турарын сатаан быһаарар (биирдиилээн уонна кэлэктиибинэн), үлэни бэрээдэгинэн аттарар, түмүгүн сатаан сыаналыыр, ону тылынан уонна суругунан сөпкө тириэрдэр сатабыл;
 - истибит эбэтэр аахпыт тиэкиһин кылгатын быһаарар (былаан, кэпсээн, кэниспик, аннатаассыйа);
 - тиэкис араас көрүнүн, истиилин тутуһан тылынан уонна суругунан сатаан онгорор;
 - тиэкискэ ирдэнэр нуорманы тутуһан саныыр санаатын тылынан уонна суругунан сатаан биэрэр; аахпыт, истибит, көрбүт чахчытыгар тус санаатын сатаан этэр;
 - монолог (сэлэргээһин, ойуулааһын, тойонноһун) уонна диалог (кэпсэтии сиэрэ, ыйыталаһыы, көбүлээһин, санаа атастаһыыта уо.д.а.) араас көрүнүн сатаан туттар;
 - күннээҕи олоххо саха тылынан сөпкө саҕарыы, лиэкстикэли, кырамаатыкалы, истилииистикэли нуормаларын, сүннүүнэн, тутуһар; таба суруйууга, сурук бэлиэтигэр быраабыла сүрүн ирдэбиллэринэн сирдэтэр;
 - дьону кытта кэпсэтэригэр кэпсэтии сиэрин тутуһар; сөпкө туттан-хаптан алтыһар;
 - үөрэх хаамытыгар, күннээҕи олоххо тылын-өһүн хонтуруолланар; сыһатын-халтытын булан көннөрүнэр; суруйбут тиэкиһин көннөрөр, тупсарар;
 - табаарыстарын иннигэр туран кылгас иһитиннэрии, дакылаат, эрэпэрээт онгорор; араас тиэмэни дьүүлээһингэ көхтөөхтүк кыттар.

2) ылбыт билиитин, сатабылын, үөрүйэҕин күннээҕи олоххо туһанар; төрөөбүт тылын көмөтүнэн атын биридимийэттэри үөрэтэн билии ылар; нуучча, омук тылларын, литэрэтиирэни үөрэтэригэр саха тылыгар үөрэммитин алтыһыннарар.

3) дыону-сэргэни кытта бодоруһарыгар, кыттыгас үлэбэ, тыын суолталаах тиэмэни дьүүллэһиигэ кэпсэтии сиэрин, төрүт култуураны кытта дьүөрэлээн туттар.

Тустаах үөрэх биридимийэтин үөрэтии түмүгэ

1) тыл сүрүн аналын, саха тыла нуучча тылын кытта судаарыстыбалыы тэн ыстаатыстаабын, тыл норуот култууратын кытта ыкса ситимнээбин, төрөөбүт тыл киһиэхэ уонна уопастыбаҕа сүнгэн оруоллаабын өйдүүр;

2) төрөөбүт тыл гуманитарнай наукаларга ылар миэстэтин уонна үөрэхтээһингэ туох суолталаабын өйдүүр;

3) төрөөбүт тыл туһунан билим сүрүн төрүттэрин удумаҕалыыр;

4) тыл үөрэҕин (лингвистика) сүрүн өйдөбүллэрин: тыл үөрэҕин салааларын; саҕарар саҕа тылынан уонна суругунан бэриллэтин; монолог, диалог көрүҥнэрин; кэпсэтии, бодоруһуу сиэрин; кэпсэтии, билим, публуустука, дыала-куолу истиилин, уус-уран литэрэтиирэ тылын-өһүн; саҕа тииптэрин (сэһэргээһин, ойуулааһын, тойонноһун); тиэкиһи билэр;

5) тыл баайын араас дэгэтин өйдүүр, тылынан уонна суругунан алтыһыыга сиэри, литэрэтиирэли нуорманы тутуһар;

6) тыл сүрүн көстүгүн, кырамаатыкалы халыыптарын тутта билэр, ырытар, тылыгар-өһүгэр сатаан туттар;

7) тылы сатаан ырытар (саҕа дорҕоонунан, састабынан, лиэксикэли, морполуогуйалы), сиинтэксистии (ситиминэн, этии чилиэнинэн), иэйиини көрдөрөр сыһыан тыллары сатаан туттар;

8) бодоруһууга синиэньими (лиэксикэли, кырамаатыкалы) сатаан туттуу кэрэтин өйдүүр, тылыгар-өһүгэр туттар;

9) төрөөбүт тыла кэрэтин өйдүүр, уус-уран литэрэтиирэ тиэкиһигэр булан сыаналыыр.

Үөрэх былааныгар саха тылын биридимийэтин миэстэтэ

Үөрэх бэдэрээссийэли төрүт (базиснай) былаанын үһүс барыйааныгар олобуран, саха оскуолатын иккис сүһүбэр (5-9 кыл) төрөөбүт тылы уонна ситимнээх саҕаны үөрэтиигэ барыта холбоон нэдиэлэбэ 11 чаас бэриллэр: 5 кылааска – 3 чаас, 6 кылааска – 2 чаас, 7 кылааска – 2 чаас, 8 кылааска – 2 чаас, 9 кылааска – 2 чаас.

5-9 кылааска саха тылын үөрэтии кээмэйэ

Кылааһа	5 кылаас	6 кылаас	7 кылаас	8 кылаас	9 кылаас
Уопсай чааһа	102	68	68	68	68
Тыл үөрэбэ	79	48	48	50	40
Кирии тиэмэ	2	1	1	1	1
Ааспыты хатылааһын	6	6	3	3	3

Лиэксикэ	15	5			
Сага дорѳооно уонна таба сагарыы	12				
Тыл састааба уонна таба суруйуу	20				
Морполуогуйа уонна таба суруйуу		32	40		
Сиинтэксис уонна сурук бэлиэтэ	19			42	
Холбуу этии					32
Сыл түмүгүнэн хатылааһын	5	4	4	4	4
Ситимнээх сага	23	20	20	18	28